

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI TIJORAT BANKLARIDA ISTE'MOL KREDITINING YALPI TALABGA TA'SIRI VA UNING TAHLILI

Arslon Shukurov

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada Respublikamiz tijorat banklarida iste'mol kreditini mijozlarga taqdim etish, yalpi talabga ta'sir etish ahamiyati, uning uslubiy, umumiy, texnik va tashkiliy jihatdan tuzilish uslubiyoti hamda uni fiskal va pul-kredit instrumentlari asosida takomillashtirish bo'yicha takliflarni ishlab chiqish va shu orqali banklarda iste'mol kreditini rivojlantirgan.

Kalit so'zlar: Iste'mol krediti, yalpi talab, yalpi taklif, pul-kredit siyosati, makroiqtisodiyot, yalpi talab modeli.

Abstract: In this scientific article, we will develop proposals on providing consumer credit to customers in commercial banks of our Republic, the importance of influencing aggregate demand, its methodical, general, technical and organizational structure and its improvement based on fiscal and monetary instruments. and thereby developed consumer credit in banks.

Key words: Consumer credit, aggregate demand, aggregate supply, monetary policy, macroeconomics, aggregate demand model.

Аннотация: В этой научной статье мы разработаем предложения по предоставлению потребительского кредита клиентам в коммерческих банках нашей Республики, значимость воздействия на совокупный спрос, его методическую, общую, техническую и организационную структуру и его совершенствование на основе фискальных и монетарных инструментов и. тем самым развивалось потребительское кредитование в банках.

Ключевые слова: Потребительский кредит, совокупный спрос, совокупное предложение, денежно-кредитная политика, макроэкономика, модель совокупного спроса.

KIRISH Iste'mol kreditining yalpi talabga ta'siri ham muhim ahamiyatga ega. Yalpi talabning asosini aholi iste'mol darajasi, daromadi va xarajatlari tashkil etadi. Shuningdek, iste'mol krediti ham yalpi talabga katta ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biri hisoblanadi. Mamlakat tijorat banklarida qancha ko'p iste'mol krediti ajratilsa, bu shuncha yalpi daromadni rag'batlantiradi. Hozirgi vaqtda iste'mol kreditiga bo'lgan ehtiyoj aholi o'rtasida tobora ortib bormoqda, asosiy iste'mol vositasi vazifasini bajarmoqda.

ADABIYOTLAR SHARHI

Iqtisodchi olimlar tomonidan iste'mol kreditlari berish amaliyoti chuqur va har tomonlama tadqiq qilingan va tegishli ilmiy xulosalar shakllantirilgan. Keynsning fikriga ko'ra, tijorat banklarining past foiz stavkalarida beradigan kreditlari umumiy talab va shaxsiy iste'mol hajmini oshirish imkonini beradi (Keyns, 2012).

AQShlik taniqli iqtisodchi olim Blansharning (2010) fikriga ko'ra, iste'molni moliyalashtirish jarayoni davlat tomonidan moliyaviy imtiyozlar orqali rag'batlantirilishi lozim (Blanshar, 2010).

Taniqli iqtisodchi olimlarning yuqorida bildirilgan fikrlaridan ko'rinib turibdiki, iste'molni rag'batlantirishda tijorat banklarining kreditlari va davlatning moliyaviy qo'llab-quvvatlashi muhim o'rin tutadi.

Lavrushinning (2008) fikriga ko'ra, banklarning iste'mol kreditlari berish amaliyotini takomillashtirish uchun quyidagi muammolarni hal etish talab etiladi: - bo'lg'usi kredit oluvchilarning kredit tarixi to'g'risidagi ishonchli ma'lumotlarning mavjud emasligi; - iste'mol krediti oluvchilarning kredit to'loviga layoqatlilikini baholash tizimini takomillashmaganligi; - iste'mol kreditlari ta'minotining yetarli emasligi (Lavrushin, 2008).

TADQIQOT METODOLOGIYASI

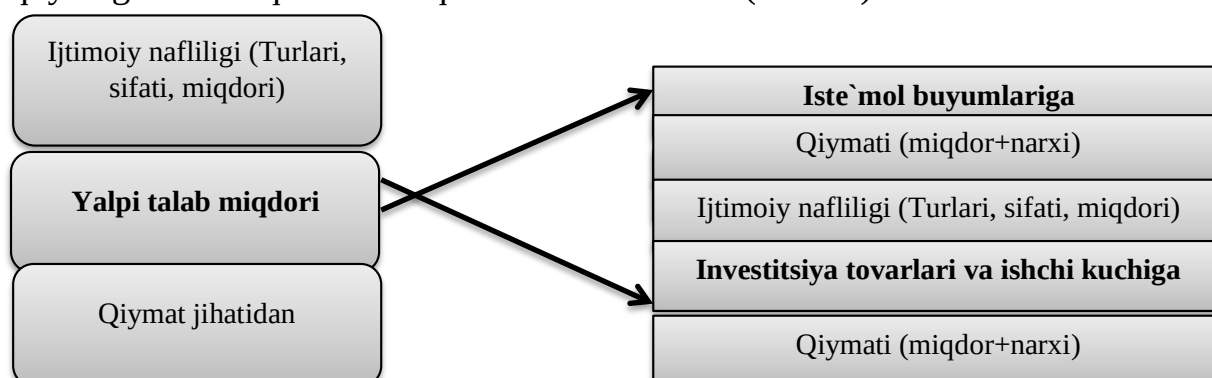
Tadqiqotni olib borishda tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, statistika va taqqoslash kabi tadqiqot usullaridan foydalanilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Iqtisodiyotni muvozanatli rivojlantirib, uning barqaror o'sishini ta'minlashda eng awalo yalpi talabning mazmunini bilish zarur.

Yalpi talab (aggregate demand, AD) - barcha iste'molchilar, ya'ni aholi, korxonalar va davlat tomonidan narxlaming muayyan darajasida sotib olinishi mumkin bo'lgan turli tovarlar va xizmatlarga bo'lgan talabning umumiy hajmidir. Shuningdek, yalpi talabni milliy iqtisodiyotdagi real pul daromadlari hajmi sifatida ifodalash ham mumkin. Yalpi talab barcha iste'molchilarning turli xil tovarlarga va xizmatlarga bo'lgan talablari yig'indisidan tashkil topadi. Bilamizki, tovar va xizmatlar ikki xil bo'ladi: shaxsiy iste'mol tovarlari va tadbirkorlar ishlab chiqarish jarayonida unumli iste'mol qiladigan ishlab chiqarish omillari - yer, kapital va ishchi kuchi.

Iste'mol tovarlari turli-tuman moddiy, ma'naviy tovarlar va xizmatlarni o'z ichiga oladi. Shuningdek, turli ko'rinishdagi (masalan, davlat, xususiy, jamoa, korporativ) tadbirkorlarning ishlab chiqish omillariga bo'lgan talabi ham turli-tumandir (masalan, turli mashinalar, stanoklar, asbob-uskunalar, inshootlar, transport vositalari, yonilg'i, xomashyo, materiallar, ishchi kuchi va h.k.). Talabning umumiy miqdori sotib olishga mo'ljallangan tovarlarning turlari, miqdori, sifati hamda narxiga bog'liq bo'ladi. Uni quyidagi rasm orqali osonroq tushunish mumkin (6-rasm).

6-rasm. Yalpi talab miqdorining tovarlar turlari, miqdori, sifati hamda narxiga bog'liqligi

Yalpi talab miqdor jihatidan aniqlanadi va uning umumiy miqdori turli omillar ta'sirida o'zgarib turadi.

Turli o'quv qo'llanmalari va darsliklarda yalpi talab miqdorini aniqlash usullari va unga ta'sir etuvchi omillarni bayon etishda turli jihatdan yondashiladi.

Biz yuqorida ta'kidlaganimizdek, boshqa sharoitlar o'zgarmay qolganda, narx darajasi qancha past bo'lsa, iste'molchilar (mamlakat ichidagi hamda chet eldagi) ishlab chiqarilgan tovarlar real hajmi-ning shuncha katta hajmini va aksincha, narx darajasi qancha yuqori bo'lsa, shuncha kam qismini sotib oladi. Shunday qilib, boshqa sharoitlar o'zgarmas deb faraz qilgan taqdirda ham birgina narx darajasining oshishi ishlab chiqarishning real hajmiga bo'lgan yalpi talab hajmining keskin kamayishiga, ya'ni ishlab chiqarilgan tovarlar massasining bir qismi sotilmay qolishiga sabab bo'ladi. Aksincha, narx darajasining pasayishi ishlab chiqarish hajmiga nisbatan yalpi talabning oshishiga, ya'ni tovarlarning yetishmasligiga olib keladi. Yalpi talabga narxdan tashqari ta'sir qiluvchi omillarning o'zgarishi ham milliy ishlab chiqarish hajmining o'zgarishiga olib keladi.

Foiz stavkasi samarasi. Mazkur samaraning mohiyati shundan iboratki, narx darajasining o'sishi bilan pulga bo'lgan talab ham ortadi. Bu esa muomaladagi pul miqdorining o'zgarmagan hajmi sharoitida foiz stavkasining o'sishiga olib keladi. O'z navbatida foiz stavkasining o'sishi iste'mol va investitsiya sarflari hajmini pasaytiradi. Chunki foiz stavkalarining oshib ketishi aholi tomonidan uy va uy jihozlari, avtomobil kabi uzoq muddatli iste'mol tovarlarini sotib olish uchun kredit olishni samarasiz qilib qo'yadi. Shuningdek, tadbirkorlar ham foizning yuqori darajasida o'zlarining nisbatan past daromad keltiruvchi investitsiya loyihalarini amalga oshirishdan voz kechadilar. Narx o'zgarishi bilan foiz stavkalarining hamda yalpi talab umumiy miqdorining o'zgarishi o'rtasidagi bog'liqlikni rasm orqali osonroq tushunish mumkin (7-rasm).

7-rasm. Narx darajasi oshishining yalpi talabga ta'siri

Bu yerda biz narx oshgan holatda pulga bo'lgan talabning, foiz stavkasining oshishini va, nihoyat, yalpi talab miqdorining kamayi- shini ifoda etdik. Narx pasaysa, shu holatning teskarisi, ya'ni pulga bo'lgan talab hamda foiz stavkasining pasayishi va oqibatda yalpi talab miqdorining oshishi ro'y beradi.

Boyluk samarasi. U ba'zida real kassa qoldiqlari samarasi deb ham atalib, narx darajasining oshishi bilan moliyaviy aktivlar (bank omonatlari, aksiya va obligatsiyalar) real qiymatining pasayishini anglatadi. Buning natijasida aholi daromadlari ham pasayib, ular tomonidan sotib olinuvchi tovar va xizmatlar miqdori kamayadi.

Import tovarlar xaridi samarasi. Bu samara narx darajasi o'zgarishining u yoki bu mamlakatdagi ichki va jahon narxlari nisbatiga ta'siri orqali namoyon bo'ladi. Mamlakatdagi narxlar umumiy darajasinirig oshishi, chet el tovarlari narxi o'zgarmagan yoki sekin- roq o'sgan holatda, milliy iste'molchi uchun chetdan xorijiy tovarlarni olib kelishni foydali qilib qo'yadi. O'z navbatida, mazkur mamlakat tovar va xizmatlarini xorijiy iste'molchilar tomonidan xarid qilish hajmi ham qisqaradi. Natijada bu mamlakatning eksport hajmi kamayadi. Eksport hajmining kamayishi va import hajmining oshishi sof eksportning va pirovardida, yalpi talab umumiy hajmining qisqarishiga olib keladi.

Tashqi va ichki talabning ortishi va xo'jalik yuritish sharoitlarining yaxshilanishi sanoatning barqaror rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatib kelmoqda. Jumladan, sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmi 2015-yilda oldingi yilga nisbatan 8%ga ortdi va 91705,3 mlrd. so'mni tashkil etdi. Sanoatning yuqori sur'atlar bilan rivojlanishida korxonalarni modernizatsiyalash va tarkibiy o'zgartirish, tarmoqlar boshqaruv tizimini isloh qilish, iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish chora-tadbirlarining amalga oshirilishi sabab bo'ldi. Sanoatning YalM tarkibidagi ulushi 2000-yildagi 14,2% dan 2015-yilda 24,3% ga oshdi.¹⁰³ Qo'shilgan qiymat o'sishining yarmidan ko'prog'i tayanch tarmoqlarda ishlab chiqarishning kengayishi hisobiga yuz berdi.

Yalpi talab hajmiga narxdan tashqari omillar ham ta'sir ko'rsatadi. Quyida ulardan eng muhimlarini ko'rib chiqamiz.

1. Iste'mol sarflaridagi o'zgarishlar. Narx darajasining o'zgarishiga bog'liq bo'lmagan holda, narxdan tashqari bir yoki bir nechta omillar ta'sirida iste'molchilar xaridi hajmida o'zgarish ro'y berishi mumkin. Bu iste'molchi farovonligi, iste'molchining kutishi, iste'molchining qarzlar va soliqlarning o'zgarishi natijasi hisoblanadi.

Iste'molchining farovonligi uning moliyaviy aktivlarga (aksiya va obligatejya) hamda uy va yer kabi ko'chmas mulklarga egaligiga bog'liq bo'ladi. Ular real qiymatining keskin kamayishi tovar xarid qilish hajmining kamayishiga olib keladi. Iste'mol sarflarining qisqarishi natijasida yalpi talab kamayadi. Aksincha, moddiy va moliyaviy boyliklar real qiymatining oshishi natijasida, narxlarning mavjud darajasida iste'mol sarflari o'sadi. Bunga aksiya kursining keskin oshishi, hatto narxlar darajasi o'zgarmay qolganda iste'molchi farovonligining o'sishiga olib kelishini misol qilib keltirish

mumkin. Uy va yer real qiymatining keskin kamayishi narx umumiy darajasining o'zgarishiga bog'liq boimagan holda iste'molchi farovonligining pasayishiga olib keladi.

Iste'molchining kutishi. Iste'mol sarflari hajmidagi o'zgarish, iste'molchining narxlar va daromadlar darajasidagi kelajakdagi o'zgarishlarni oldindan bilishiga bog'liq. Masalan, agar iste'molchi kelajakda o'zining real daromadi ko'payadi, deb hisoblasa, u joriy daromadlarining ko'proq qismini sarflashga tayyor bo'ladi. Natijada bu davrda iste'mol sarflari ko'payadi, jamg'arish esa kamayadi va yalpi talab ortadi. Aksincha, agar iste'molchi kelajakda o'zining real daromadlari kamayadi deb hisoblasa, ularning iste'mol sarflari va demak, yalpi talabi qisqaradi. Xuddi shunday tarzda inflyatsiyaning kutilishi bugungi yalpi talabni oshiradi. Chunki iste'molchilar narxlar oshgunga qadar tovarlarni xarid qilib qolishga harakat qiladi. Aksincha, yaqin kelajakda narxlar pasayishining kutilishi, bugungi iste'mol miqdorining kamayishiga olib keladi.

Iste'molchi qarzlar. Iste'molchi qarzlar ko'p bo'lganda, u joriy daromadini qarzlariga to'lab, o'zining bugungi sarflarini qisqartirishi mumkin. Aksincha, iste'molchi qarzdor bo'lmasa, u bugungi sarflarini ko'paytirishga tayyor bo'ladi.

Soliq. Daromad solig'i stavkasining kamayishi, narxlarining mavjud darajasida iste'mol sarflarini ko'paytiradi, soliqlarning oshishi iste'mol sarflarini kamaytiradi.

2. **Investitsion sarflar.** Investitsion sarflar, ya'ni ishlab chiqarish vositalarini xarid qilish, yalpi talabning narxdan tashqari muhim omili hisoblanadi. Narxlarining mavjud darajasida korxona sotib olishi mumkin bo'lgan yangi ishlab chiqarish vositalarining kamayishi yalpi talabning kamayishiga, aksincha korxona sotib oladigan investitsion tovarlar hajmining ko'payishi yalpi talabning ko'payishiga olib keladi. Investitsion sarflarni o'zgartirish mumkin bo'lgan narxdan tashqari omillarni alohida-alohida qarab chiqamiz.

Foiz stavkalari. Boshqa sharoitlar o'zgarmay qolganda, foiz stavkasining oshishi investitsion sarflarning kamayishiga va yalpi talabning qisqarishiga olib keladi. Bu yerda gap mamlakatda pul massasi hajmining o'zgarishi oqibatida foiz stavkalarining o'zgarishi haqida boradi. Pul massasining ko'payishi foiz stavkasini pasaytiradi va shu orqali kapital qo'yilmalar hajmini ko'paytiradi. Aksincha, pul massasining kamayishi foiz stavkasining oshishiga va investitsiyalarning qisqarishiga olib keladi.

Investitsiyalardan kutiladigan foyda. Kapital qo'yilmalardan yuqori foyda olishning kutilishi investitsion tovarlarga talabni oshiradi va aksincha, istiqbolda investitsion dasturlardan foyda olish noaniq bo'lsa, investitsiyalarga sarflar kamayish tamoyiliga ega bo'ladi, demak, yalpi talab ham kamayadi.

Soliqlar. Korxonadan olinadigan soliqlarning ko'payishi kapital qo'yilmalardan olinadigan foydaning kamayishiga va demak, investitsion sarflar va yalpi talabning qisqarishiga olib keladi. Aksincha, soliqlarning qisqarishi bunday foydani va investitsion sarflarni ko'paytiradi.

Texnologiya. Yangi va takomillashgan texnologiya investitsion sarflarni va shu orqali yalpi talabni rag'batlantirish tamoyiliga ega bo'ladi.

Ortiqcha quvvatlar. Ortiqcha quvvatlar, ya'ni mavjud foydalanilmaydigan asosiy kapitalning ko'payishi, yangi investitsion tovarlarga talabni va natijada yalpi talabni kamaytiradi. Ishlab chiqarish quvvatlaridan to'liq foydalanilganda tadbirkorlar ko'proq mashi na va uskunalar sotib olishga tayyor bo'ladi, demak investitsion sarflari ko'payadi.

3. Davlat sarflari. Narxlaming mavjud darajasida, milliy mahsu- lotda davlat xaridining ko'payishi yalpi talabning o'sishiga olib keladi. Bunga davlatning milliy armiyani tuzish yoki uning sonini oshirish to'g'risidagi qarori misol bo'la oladi. Davlat sarflarining kamayishi yalpi talabning qisqarishiga olib keladi. Masalan, yangi avtomobil yo'li qurishga davlat sarflarining qisqarishi shunday natijaga olib keladi.

4. Sof eksportdagi o'zgarish. Sof eksportning ko'payishi yalpi talabni ham ko'paytiradi. Birinchidan, eksportning yuqori darajasi, chet ellarda milliy tovarlarga boigan talabni oshiradi. Ikkinchidan, importning qisqarishi milliy tovarlarga ichki talabning ko'payishini taqozo qiladi. Sof eksport hajmining o'zgarishiga avvalo chet davlatlar milliy daromadi va valyuta kurslarining o'zgarishi ta'sir ko'rsatadi. Chet mamlakatlarda daromadlar darajasi oshganda, ularning fuqarolari ham milliy tovarlarni, ham xorij tovarlarini ko'proq miqdorda sotib olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Chet ellarda milliy daromadning kamayishi esa sof eksport hajmini qisqartiradi.

Valyuta kurslari. Boshqa valyutalarga nisbatan milliy pul kursining o'zgarishi sof eksportga va demak yalpi talabga ta'sir ko'rsatadi. Faraz qilaylik, ienaning dollardagi narxi o'sdi. Bu dollaming ienaga nisbatan qadrsizlanganligi va iena kursi ko'tarilganligini bildiradi. Dollar va iena o'rtasidagi yangi nisbat natijasida yaponiyalik iste'molchilar ienaning ma'lum summasiga ko'proq dollar sotib olishi mumkin. Demak, yaponiyalik iste'molchilar uchun amerika tovarlari yapon tovarlariga qaraganda arzonroq boiadi. Shu bilan birga amerikalik iste'molchilar dollaming ma'lum summasiga yapon tovarlarini nisbatan kamroq miqdorda sotib olishi mumkin. Bunday holda AQSH eksportining o'sishi, importning esa kamayishi holatini kutish mumkin. Sof eksportning ko'payishi o'z navbatida AQSH iqtisodiyotida yalpi talabning ko'payishiga olib kelishini bildiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Hozirgi kunda iqtisodiy rivojlanish sharoitida iste'mol kreditini rivojlantirish masalasi muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, aholining iste'mol kreditlariga bo'lgan ehtiyoji mavjud bo'lib, unga ko'ra kishilar o'zlarining moliyaviy ehtiyojlarini hal qilish uchun bank tashkilotlariga murojaat qiladilar. Bu esa iste'mol kreditlari bozorining o'sishiga olib keladi. Shu bilan birga, banklar o'rtasidagi raqobat sharoitida kredit tashkilotlari potensial mijozlarga qo'yiladigan talablarni kamaytirishga e'tibor qaratadilar. Bu esa iste'mol kreditini olish shartlarini soddalashtirishga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi qonuni. Iste'mol krediti to'g'risida. 2006-yil 6-may. O'RQ-33-son.

2. O'zbekiston Respublikasi qonuni. Moliyaviy iste'mol krediti berish tizimi takomillashtirilishi munosabati bilan "iste'mol krediti to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 15-moddasiga o'zgartirish kiritish haqida. 2023-yil, 17-yanvar.

3. Abulqosimov X.P. va boshqalar. Davlatning makroiqtisodiy siyosati. T.: Akademiya. 2007 y.
4. Michael F. Bleaney. «Macroeconomic stability, investment and growth in developing countries». Journal of Development Economics.
5. Pul-kredit siyosatini amalga oshirish Konsepsiyasi - O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki <https://cbu.uz/uz/monetary-policy/concept/>